

پژوهش‌های فقه پزشکی / ۲۳

واکاوی فقهی روابط زوجین پس از تغییر جنسیت

سید محمد حسینی

معاونت پژوهش مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام

سرشناسه: حسینی، سید محمد، ۱۳۶۵ -

عنوان و نام پدیدآور: واکاوی فقهی روابط زوجین پس از تغییر جنسیت / سید محمد حسینی.

مشخصات نشر: قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، ۱۴۰۲ ش.

مشخصات ظاهری: ۳۲۰ ص.

شابک: ۶ - ۲۵۴ - ۳۸۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸.

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

موضوع: تغییر جنسیت (فقه) / Sex change (Islamic law)

موضوع: زناشویی (فقه) / Marriage (Islamic law)

رده بندی کنگره: ۶ / BP۱۹۸

رده بندی دیویی: ۳۷۹ / ۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۹۳۹۶۳۲۳

www.ketab.ir

انتشارات مرکز فقهی ائمه اطهار

واکاوی فقهی روابط زوجین پس از تغییر جنسیت

ناشر: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام / مؤلف: سید محمد حسینی

طراح جلد: حمیدرضا پورحسین / صفحه آرا: محسن شریفی

نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۲ ش / شمارگان: ۱۰۰ نسخه

شابک: ۶ - ۲۵۴ - ۳۸۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

مراکز پخش

قم، میدان معلم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، تلفن: ۳۷۸۳۲۳۰۳ و ۳۷۷۴۹۴۹۴

قم شعبه ۱: خیابان ارم، جنب مدرسه کرمانی ها، تلفن: ۳۷۷۴۴۲۸۱ و ۳۷۷۴۴۲۷۱

شعبه مشهد: چهارراه شهدا، خیابان آیت الله بهجت، نبش بهجت ۹/۱، مقابل اداره بهزیستی، تلفن: ۳۲۲۲۰۱۶۰

دیباچه

حمد و ثنای بی‌انتهای، نَسِید جز آفریدگار زمین و آسمان را که حیات و وجود بی‌شمار آفریده‌ها، رشحه‌ای از رشحات بحار ذات مقدّس اوست؛ و صلوات زاکیات و تحیات نامیات بر رسول مهر و رحمت و آشکارکننده حق با برهان، محمّد مصطفی ﷺ و خاندان پاک و گرامی اش.

بی‌گمان، دانش و معرفت، چراغ راه سعادت، و راهنمای انسان است به سوی والایی و رفعت، و افروختن آن نیازمند کاوش‌های پی‌اپی پژوهشگران سرشار از همت. بدیهی است این مهم، ممکن نخواهد بود جز با شناخت ابزارها و فراگیری انبوه مهارت، در کنار شناخت مسائل، دغدغه‌ها و نیازهای دانشی در دست‌یابی به اندیشه‌ها و افکار جدید.

پس از استقرار شکوه‌مند انقلاب اسلامی و حاکمیت دین در عرصه‌های مختلف اجتماعی، رسالت حوزه‌های علمیه دو چندان شده است؛ چرا که نظام اسلامی، برای امتداد اجتماعی دانش دینی در عرصه حکمرانی و زمامداری، نیازمند پژوهش‌های دقیق و جامع، و بازآفرینی آموزه‌های اسلام در راستای نیازهای بشری است و «فقه» - به‌عنوان تجلّی عینی دستورهای شریعت - ظرفیت پاسخگویی به نیازهای فردی، اجتماعی و حاکمیتی را

داراست. بدین منظور، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام که به اهتمام مرجع فقید شیعه، آیت الله العظمی فاضل لنکرانی رحمته الله در سال ۱۳۷۶ بنیان نهاده شد، تحت هدایت هوشمندانه و مدبرانه خلف صالح آن فقید، آیت الله حاج شیخ محمدجواد فاضل لنکرانی - دامت برکاته - رسالت اصلی خود را فراهم آوردن بستر مناسب جهت امتداد اجتماعی دانش فقه و علوم وابسته به آن و تربیت پژوهشگرانی توانمند در ارائه آثار علمی دقیق و کارآمد می‌داند.

معاونت پژوهش به عنوان بازوی اصلی این مرکز عظیم، با هدف سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت بر فعالیت‌های علمی پژوهشی در سال ۱۳۸۵ شمسی با تشکیل و ساماندهی گروه‌های پژوهشی، نظیر: «فقه کودک»، «فقه اقتصادی»، «فقه قضایی» فعالیت خود را آغاز کرد و هم‌اکنون در هشت گروه علمی فعالیت می‌نماید.

پژوهش حاضر با عنوان «واکاوی فقهی روابط زوجین پس از تغییر جنسیت از دیدگاه فقه امامیه» تألیف فاضل ارجمند حجت الاسلام والمسلمین سید محمد حسینی - دامت توفیقاته - متکفل بیان بررسی وضعیت ازدواج زوجین پس از تغییر جنسیت و تبیین ابعاد مختلف موضوع و پاسخ به سؤالات مطرح در این زمینه است.

اکنون که به یاری خدای والا، اثر حاضر آماده عرضه به اندیشه‌ورزان و پژوهشگران شده، ضمن دعای خالصانه و خاضعانه برای تعجیل در فرج منجی عالم بشریت، حضرت صاحب الزمان، مهدی موعود علیه السلام، سپاس و ستایش به درگاه ایزد متان و آرزوی علو درجات برای مؤسس معظم مرکز فقهی مرجع عالیقدر حضرت آیت الله العظمی حاج شیخ محمد فاضل لنکرانی رحمته الله، از حمایت‌های رئیس مکرم آیت الله حاج شیخ محمدجواد فاضل لنکرانی و تمامی عزیزانی که در به ثمر رسیدن این اثر، معاونت پژوهش را یاری رساندند،

دیاچه / ۷

به‌ویژه مدیر محترم مرکز حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا فاضل کاشانی
و محقق ارجمند تقدیر و تشکر می‌شود.

امید آنکه تلاش‌های علمی صورت‌گرفته، زمینه‌ساز رشد و تعالی جامعه
اسلامی بوده و چراغی فراراه جویندگان طریق دانش و معرفت باشد.

معاونت پژوهش مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام

اردیبهشت ۱۴۰۲ / ذی القعدة ۱۴۴۴

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۲۱	پیش‌گفتار
۲۳	مقدمه
۲۷	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۲۷	تعاریف لغوی و اصطلاحی
۲۷	۱. تغییر جنسیت
۲۷	تغییر جنسیت در لغت
۲۸	تغییر جنسیت در اصطلاح پزشکی
۲۹	تغییر جنسیت در اصطلاح فقهی
۳۱	۲. خنثی
۳۱	خنثی در لغت
۳۲	خنثی در اصطلاح فقهی
۳۴	خنثی در اصطلاح پزشکی
۳۵	اقسام خنثی
۳۵	الف) خنثای مشکل
۳۶	ب) خنثای غیر مشکل
۳۷	۱. خنثای مؤنث
۳۷	۲. خنثای مذکر

۳۸	..... ممسوح
۳۹	..... تراجنسیتی
۳۹	..... بررسی واژه «ترنس سکشوال»
۴۰	..... اقسام تراجنسیتی
۴۰	..... الف) ترنس سکشوال مذکر
۴۲	..... ب) ترنس سکشوال مؤنث
۴۳	..... تاریخچه تغییر جنسیت
۴۵	..... واقعی یا صوری بودن تغییر جنسیت و اقسام آن
۴۶	..... ضابطه (ملاک) جنسیت
۴۷	..... تغییر جنسیت در افراد سالم
۴۷	..... تغییر جنسیت در دوجنسیتی‌ها (خنثی‌ها) و ممسوح
۴۹	..... تغییر جنسیت در تراجنسیتی‌ها
۵۰	..... نگرش کلی به حکم تغییر جنسیت و تعیین آن
۵۰	..... حکم تغییر جنسیت در افراد خنثی
۵۱	..... الف) عمل تغییر در خنثی به منظور الحاق
۵۱	..... ۱. جواز عمل جراحی خنثی
۵۳	..... ۲. وجوب عمل جراحی خنثی
۵۴	..... ب) تغییر جنسیت خنثی به جنسی مخالف با جنس غالبش
۵۵	..... حکم تغییر جنسیت افراد تراجنسیتی
۶۰	..... حکم تغییر جنسیت در افراد سالم
۶۱	..... الف) عدم جواز تغییر جنسیت
۶۲	..... ب) جواز تغییر جنسیت
۶۳	..... قلمرو قاعده نفی عسر و حرج و لا ضرر
۶۴	..... حرج شخصی یا نوعی
۶۴	..... حرج واقعی یا معلوم
۶۵	..... شمول قاعده نسبت به امور عدمی

۶۸	شرایط تحقق حالت اضطراب .....
۶۹	شرایط واقعه اضطرابی .....
۷۰	شرایط اقدام مضطر .....
۷۲	حکم تعیین جنسیت .....
۷۴	جمع‌بندی مطالب فصل و بیان نظر .....
۷۵	۱. حکم تغییر جنسیت خنثی .....
۷۷	۲. حکم تغییر جنسیت تراجنسیتی .....
۷۸	۳. حکم تغییر جنسیت ممسوح .....
۷۹	۴. حکم تغییر جنسیت افراد سالم .....
۸۱	فصل دوم: تأثیر تغییر جنسیت بر ازدواج .....
۸۱	مبحث نخست: تأثیر تغییر جنسیت بر ازدواج دائم .....
۸۲	لزوم اختلاف جنس در نکاح .....
۸۵	وصف یا شرط بودن جنسیت .....
۸۶	اساسی (رکن) بودن جنسیت .....
۸۷	تأثیر تغییر جنسیت مرد به زن یا برعکس، بر ازدواج دائم .....
۸۷	نظریه انفساخ نکاح .....
۸۸	نظریه کشف بطلان نکاح .....
۹۴	تأثیر تغییر جنسیت خنثی به مرد یا زن و برعکس، بر ازدواج .....
۹۴	تغییر جنسیت خنثی مشکل به مرد یا زن و تأثیر آن بر ازدواج .....
۹۴	الف) ازدواج خنثای مشکل با یک مرد .....
۹۵	ب) ازدواج خنثای مشکل با یک زن .....
۹۶	تغییر جنسیت خنثای غیر مشکل به مرد یا زن و تأثیر آن بر ازدواج .....
۹۷	الف) ازدواج خنثای غیر مشکل (با جنسیت غالب مردانه) با یک زن .....
۹۷	ب) ازدواج خنثای غیر مشکل (با جنسیت غالب زنانه) با یک مرد .....
۹۸	مبحث دوم: تأثیر تغییر جنسیت بر ازدواج موقت .....
۹۸	جمع‌بندی مطالب .....

۱. تأثیر گذاری تغییر جنسیت بر نکاح زوجین ۹۸
  ۲. دو نظریه پیرامون بقاء یا عدم بقاء ازدواج ۹۹
  ۳. اثر تغییر جنسیت خنثای مشکل بر ازدواج ۱۰۰
  ۴. اثر تغییر جنسیت خنثای غیر مشکل بر ازدواج ۱۰۲
  ۵. امکان هم‌زیستی مشترک زوجین پس از تغییر جنسیت بدون علقه زوجیت ۱۰۴
- فصل سوم: تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله مهریه، نفقه، هزینه‌ها و هدایا ۱۰۷**
- مبحث نخست: تأثیر تغییر جنسیت بر مسأله مهریه ۱۰۷
  - بررسی شرایط عقد دائم و موقت و تأثیر آن بر مهریه ۱۰۸
  - نزدیکی و دخول شوهر به زن ۱۱۲
  - إذن شوهر در تغییر جنسیت و ارتباط آن با بقاء یا سقوط مهریه ۱۱۵
  - تأثیر تغییر جنسیت بر مهریه در عقد دائم ۱۱۷
  - تأثیر تغییر جنسیت بر مهریه در عقد دائم بر اساس نظریه «کشف بطلان نکاح» ۱۱۷
  - الف) تغییر جنسیت زوج ۱۱۷
  - ب) تغییر جنسیت زوجه ۱۱۸
  - تأثیر تغییر جنسیت بر مهریه در عقد دائم بر اساس نظریه «انفساخ و بطلان عقد» ۱۱۹
  - الف) احتمال نخست: انتفای مهر به طور مطلق ۱۱۹
  - ب) احتمال دوم: پرداخت مهر به طور مطلق ۱۲۰
  ۱. ثبوت تمام مهر مقتضای عقد نکاح ۱۲۱
  ۲. مهریه اعتبار امری افزون بر زوجیت ۱۲۳
  - ج) احتمال سوم: تمام مهر در صورت دخول و تنصیف آن در صورت عدم دخول ۱۲۳
  ۱. صحیححه عبدالله بن سنان ۱۲۴
  ۲. صحیححه حفص بن بختری ۱۲۴
  ۳. صحیححه داود بن سرحان ۱۲۵
  - تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله مهریه در عقد موقت ۱۲۶
  - معاوضی بودن عقد موقت ۱۲۷
  - الف) روایت عبید بن زاره ۱۲۷

۱۲۸	..... (ب) روایت محمد بن مسلم
۱۲۹	..... تغییر جنسیت زوج در عقد موقت و مسئله مهر
۱۳۰	..... تغییر جنسیت زوجه در عقد موقت و مسئله مهریه
۱۳۳	..... انتفای مهر در صورت تدلیس زوجه
۱۳۴	..... قواعد دلالت کننده بر انتفای مهر زوجه در صورت تدلیس
۱۳۴	..... الف) قاعده لا ضرر
۱۳۵	..... ب) قاعده غرور
۱۳۸	..... روایات دلالت کننده بر انتفای مهر هنگام تحقق تدلیس
۱۳۸	..... الف) روایتی صحیحه از امام صادق <small>علیه السلام</small>
۱۳۹	..... ب) صحیحه حلبی از امام صادق <small>علیه السلام</small>
۱۴۰	..... ج) صحیحه ابو عیبه از امام باقر <small>علیه السلام</small>
۱۴۱	..... د) روایت رفاعه بن موسی از امام صادق <small>علیه السلام</small>
۱۴۲	..... مبحث دوم: تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله نفقه
۱۴۷	..... تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله نفقه در عقد دائم
۱۴۸	..... تبدیل مرد به زن: بطلان نکاح و سقوط نفقه
۱۴۸	..... تبدیل زن به مرد: بطلان ازدواج و سقوط نفقه
۱۴۹	..... تبدیل خنثای غیر مشکل مذکر
۱۴۹	..... الف) تبدیل به مرد: بقای ازدواج و استمرار وجوب نفقه
۱۴۹	..... ب) تبدیل به زن: بطلان ازدواج و سقوط نفقه
۱۴۹	..... تبدیل خنثای غیر مشکل مؤنث
۱۵۰	..... الف) تبدیل به زن: بقای ازدواج و استمرار وجوب نفقه
۱۵۰	..... ب) تبدیل به مرد: بطلان ازدواج و سقوط نفقه
۱۵۰	..... تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله نفقه در عقد موقت
۱۵۱	..... مبحث سوم: تأثیر تغییر جنسیت بر هزینه‌های ازدواج و هدایای زوجین
۱۵۲	..... تأثیر تغییر جنسیت بر هزینه‌های مراسم ازدواج
۱۵۳	..... تأثیر تغییر جنسیت بر هدایای زوجین

- جمع‌بندی مطالب ۱۵۶
۱. وضعیت مهریه بر اساس نظریه «کشف بطلان نکاح» ۱۵۶
۲. وضعیت مهریه بر اساس نظریه «انقراض نکاح» ۱۵۷
۳. وضعیت مهریه در ازدواج موقت ۱۵۹
۴. انتفای مهریه در صورت تدلیس زوجه ۱۶۰
۵. وضعیت نفقه پس از تغییر جنسیت در عقد دائم ۱۶۱
- الف) بطلان زوجیت: سقوط نفقه ۱۶۱
- ب) بقاء زوجیت: بقاء نفقه ۱۶۱
۶. وضعیت نفقه پس از تغییر جنسیت در عقد موقت ۱۶۲
۷. وضعیت نفقه بر اساس نظریه «کشف بطلان نکاح» ۱۶۲
۸. تأثیر تغییر جنسیت بر هزینه‌های ازدواج زوجین ۱۶۳
۹. تأثیر تغییر جنسیت بر هم‌ایای زوجین به یکدیگر ۱۶۵
- فصل چهارم: تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله عدّه، محرمیت، دیه و قصاص ۱۶۷
- مبحث نخست: تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله عدّه ۱۶۸
- تغییر جنسیت زوجه و مسئله عدّه ۱۶۹
- تغییر جنسیت زوج و مسئله عدّه ۱۷۳
- مبحث دوم: تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله محرمیت ۱۷۴
- اثر تغییر جنسیت زوجین بر محرمیت آنها با یکدیگر ۱۷۵
- ثر تغییر جنسیت زوجین بر محرمیت آنها با اقارب ۱۷۶
- تغییر جنسیت زوج و تأثیر آن بر محرمیت وی نسبت به اقارب ۱۷۶
- ا) حاکم ازدواج پدر تغییر جنس داده با پسران خویش ۱۷۷
- ب) تأثیر تغییر جنسیت زوج بر محرمیت وی نسبت به والدین و اقارب همسرش ۱۷۹
- ج) حاکم محرمیت در غیر از پدر و مادر ۱۸۱
- تغییر جنسیت زوجه و تأثیر آن بر محرمیت او نسبت به اقارب ۱۸۲
- الف) حاکم ازدواج مادر تغییر جنس داده با دختران خود ۱۸۲
- ب) تأثیر تغییر جنسیت مادر بر محرمیت وی نسبت به همسر پسرانش ۱۸۵

- ج) تأثیر تغییر جنسیت زوجه بر محرمیت وی نسبت به والدین و فرزندان همسرش ۱۸۸
- د) حکم ازدواج حلیله پسر پس از تغییر جنسیت با مادر شوهر پیشین خود ۱۸۹
- مبحث سوم: اثر تغییر جنسیت بر مسئله دیه و قصاص ۱۹۱
- دیه و قصاص در لغت و اصطلاح فقها ۱۹۱
- بررسی تأثیر تغییر جنسیت بر دیه و قصاص ۱۹۵
- جمع‌بندی ۱۹۷
۱. تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله عدّه ۱۹۸
۲. تأثیر تغییر جنسیت بر مسئله محرمیت ۱۹۸
۳. تأثیر تغییر جنسیت بر میزان دیه و قصاص زوجین ۲۰۰
- فصل پنجم: تغییر جنسیت زوجین و روابط آنها با فرزندان و والدین ۲۰۳
- مبحث نخست: تغییر جنسیت و مسئله عناوین نسبی ۲۰۳
- عناوین تغییر‌پذیر بر اثر تغییر جنسیت ۲۰۴
- دلیل نخست ۲۰۵
- دلیل دوم ۲۰۵
- عناوین تغییرناپذیر بر اثر تغییر جنسیت ۲۰۵
- دلیل نخست ۲۰۷
- دلیل دوم ۲۰۸
- تغییر جنسیت هر کدام از زوجین و مسئله نفقه فرزندان ۲۱۰
- تغییر جنسیت پدر و مسئله نفقه فرزندان ۲۱۱
- الف) دیدگاه نخست: سقوط نفقه از عهده پدر ۲۱۱
- ب) احتمال دوم: بقاء وجوب پرداخت نفقه بر پدر ۲۱۲
- تغییر جنسیت مادر و مسئله نفقه فرزندان ۲۱۳
- الف) حالت نخست: زنده‌بودن پدر یا جد پدری و تمکن آنها از پرداخت نفقه فرزندان ۲۱۳
- ب) حالت دوم: زنده‌نبودن پدر یا جد پدری یا عدم تمکن آنها از پرداخت نفقه فرزندان ۲۱۴
۱. سقوط وجوب نفقه از عهده مادر ۲۱۵
۲. بقاء وجوب نفقه بر عهده مادر ۲۱۵

- ۲۱۶..... تغییر جنسیت و مسئله نفقه والدین
- ۲۲۰..... مبحث سوم: تغییر جنسیت و مسئله ارث
- ۲۲۱..... ارث بردن فرد تغییر جنسیت داده از والدین خویش
- ۲۲۱..... تغییر جنسیت قبل از فوت یکی از والدین
- ۲۲۳..... تغییر جنسیت بعد از فوت یکی از والدین
- ۲۲۳..... ارث بردن والدین تغییر جنس داده از فرزند خویش
- ۲۲۴..... اثبات اصل ارث والدین تغییر جنسیت داده
- ۲۲۴..... دلیل اول: ثبوت ارث به دلیل قرابت و خویشاوندی
- ۲۲۵..... دلیل دوم: ثبوت ارث به دلیل اولوا الارحام
- ۲۲۶..... دلیل سوم: استمرار قرابت نسبی پس از تغییر جنسیت پدر یا مادر
- ۲۲۷..... چهار احتمال در میزان سهم الارث والدین تغییر جنس داده
- ۲۲۸..... احتمال اول
- ۲۲۹..... احتمال دوم
- ۲۳۱..... احتمال سوم
- ۲۳۴..... احتمال چهارم
- ۲۳۵..... مبحث چهارم: تغییر جنسیت و مسئله ولایت و حضانت فرزندان
- ۲۳۶..... تغییر جنسیت و مسئله ولایت فرزندان
- ۲۳۸..... تغییر جنسیت مادر و مسئله ولایت و سرپرستی فرزندان
- ۲۳۸..... دیدگاه نخست: عدم ثبوت ولایت برای مادر پس از تغییر جنسیت
- ۲۳۹..... دلیل نخست: ثبوت ولایت بر صغار برای عنوان پدر
- ۲۳۹..... دلیل دوم: معنای پدر از نظر شرعی
- ۲۴۰..... دیدگاه دوم: احتمال ثبوت ولایت بر فرزندان در صورت نبود پدر
- ۲۴۰..... تغییر جنسیت پدر و مسئله ولایت و سرپرستی فرزندان
- ۲۴۱..... دیدگاه نخست: سقوط ولایت پدر
- ۲۴۱..... دلیل نخست: ترتب ولایت بر عنوان پدر
- ۲۴۳..... دلیل دوم: ویژگی مرد بودن شرط ثبوت ولایت پدر

۲۴۴.....	دیدگاه دوم: پابرجا بودن ولایت پدر
۲۴۵.....	تغییر جنسیت و مسئله حضانت فرزندان
۲۴۶.....	تغییر جنسیت مادر و مسئله حضانت کودکان
۲۴۸.....	تغییر جنسیت پدر و مسئله حضانت کودکان
۲۴۸.....	جمع‌بندی مطالب فصل و بیان نظر
۲۴۹.....	۱. تغییر جنسیت و عناوین نسبی
۲۵۰.....	۲. تغییر جنسیت زوجین و نفقه فرزندان و والدین
۲۵۱.....	الف) تغییر جنسیت پدر و نفقه فرزندان
۲۵۲.....	ب) تغییر جنسیت مادر و نفقه فرزندان
۲۵۳.....	ج) تغییر جنسیت فرزند و نفقه والدین
۲۵۳.....	۳. تغییر جنسیت و مسئله ارث
۲۵۶.....	۴. تغییر جنسیت و ولایت بر فرزندان
۲۵۸.....	۵. تغییر جنسیت و حضانت بر فرزندان
۲۶۱.....	خاتمه و نتیجه‌گیری
۲۶۱.....	الف) نتیجه‌گیری
۲۶۱.....	۱. جواز یا عدم جواز تغییر جنسیت
۲۶۲.....	۲. وضعیت ازدواج زوجین پس از تغییر جنسیت
۲۶۳.....	۳. وضعیت مهریه پس از تغییر جنسیت
۲۶۳.....	۴. انتفای مهریه در صورت تدلیس زوجه
۲۶۴.....	۵. وضعیت نفقه زوجه، فرزندان و والدین؛ پس از تغییر جنسیت
۲۶۸.....	۶. تأثیر تغییر جنسیت بر هزینه‌های ازدواج زوجین
۲۷۰.....	۷. تأثیر تغییر جنسیت بر هدایای زوجین به یکدیگر
۲۷۱.....	۸. وضعیت عده و محرمیت پس از تغییر جنسیت
۲۷۳.....	۹. تأثیر تغییر جنسیت بر میزان دیه و قصاص زوجین
۲۷۴.....	۱۰. وضعیت عنوان‌های نسبی بعد از تغییر جنسیت
۲۷۵.....	۱۱. وضعیت ارث پس از تغییر جنسیت

۱۲. وضعیت ولایت و حضانت کودکان پس از تغییر جنسیت والدین ۲۷۶
- (ب) پیشنهادها ۲۷۸
۱. ضرورت شناخت ابعاد مختلف تغییر جنسیت ۲۷۸
۲. ضرورت تدوین قوانین مربوط به تغییر جنسیت و مسائل آن ۲۷۹
۳. تشکیل نشست‌های علمی ویژه ۲۷۹
۴. ضرورت کار میدانی ۲۸۰
- ضمیمه: فتاوی برخی فقیهان شیعه پیرامون تغییر جنسیت زوجین ۲۸۱
۱. دیدگاه امام خمینی رحمته الله علیه ۲۸۱
۱. تغییر جنسیت پس از ازدواج ۲۸۱
۲. تغییر جنسیت زن و شوهر با هم ۲۸۱
۳. سقوط عده ۲۸۲
۴. تغییر عناوین ۲۸۲
۶. محرمیت ۲۸۲
۷. نسبت به نزدیکان رضاعی ۲۸۳
۲. دیدگاه آیت‌الله سید علی خامنه‌ای درباره تغییر جنسیت ۲۸۳
۳. دیدگاه آیت‌الله شیخ محمد علی اراکی درباره تغییر جنسیت ۲۸۴
۴. دیدگاه آیت‌الله محمدتقی بهجت درباره تغییر جنسیت ۲۸۴
۵. دیدگاه آیت‌الله میرزا جواد تبریزی درباره تغییر جنسیت ۲۸۵
۶. دیدگاه آیت‌الله محمد ابراهیم جناتی درباره تغییر جنسیت ۲۸۶
۷. دیدگاه آیت‌الله سید محسن خرازی درباره تغییر جنسیت ۲۸۷
۸. دیدگاه آیت‌الله سید علی سیستانی درباره تغییر جنسیت ۲۸۸
۹. دیدگاه آیت‌الله لطف الله صافی گلپایگانی درباره تغییر جنسیت ۲۹۰
۱۰. دیدگاه آیت‌الله محمد فاضل لنکرانی درباره تغییر جنسیت ۲۹۳
۱۱. دیدگاه آیت‌الله سید محمد رضا گلپایگانی درباره تغییر جنسیت ۲۹۷
۱۲. دیدگاه آیت‌الله سید یوسف مدنی تبریزی در احکام تغییر جنسیت ۲۹۷
۱۳. دیدگاه آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی درباره تغییر جنسیت ۳۰۰

۱۴. دیدگاه آیت‌الله حسین علی منتظری درباره تغییر جنسیت ۳۰۰
۱۵. دیدگاه آیت‌الله سید عبدالکریم موسوی اردبیلی درباره تغییر جنسیت ۳۰۲
۱۶. دیدگاه آیت‌الله محمد مؤمن درباره تغییر جنسیت ۳۰۳
۱۷. دیدگاه آیت‌الله عبدالله جوادی آملی درباره تغییر جنسیت ۳۰۴
۱۸. دیدگاه آیت‌الله میرزا علی مشکینی در مورد تغییر جنسیت ۳۰۵
۱۹. دیدگاه آیت‌الله محمد جواد فاضل لنکرانی درباره تغییر جنسیت ۳۰۶
۲۰. دیدگاه آیت‌الله مهدی هادوی تهرانی پیرامون تغییر جنسیت ۳۰۹

پیش‌گفتار

پویایی فقه شیعه و پاسخ‌گویی بودن آن به تمام نیازهای مکلفان، می‌طلبد که مسائل نوپدید جامعه، از نظر فقهی، مورد بررسی قرار گیرد و دیدگاه فقها برای برطرف کردن مشکلات و تعیین تکلیف مکلفان بیان شود.

مسئله تغییر جنسیت زوجین و چگونگی روابط آنها با یکدیگر پس از این عمل نیز یکی از مسائل مستحدثه‌ای است که باید دیدگاه فقه شیعه در این مورد بیان شود و ابعاد آن مورد بررسی قرار گیرد، تا هم تکلیف مکلفان و افرادی که در معرض این عمل قرار دارند، مشخص شود و هم قوانین حقوقی براساس دیدگاه فقه شیعه برای برطرف شدن مشکلات مربوط به این مسأله، وضع گردد.

کتاب پیش‌رو در پنج فصل، علاوه بر بررسی حکم تغییر جنسیت و وضعیت ازدواج زوجین پس از این عمل و تبیین دیدگاه فقه شیعه در این باره، ابعاد مختلف مسأله را روشن کرده و به سؤالات مطرح شده در این موضوع، پاسخ داده است.

به‌عنوان انجام وظیفه شرعی، از همه عزیزانی که حقیر را در تألیف این نوشتار از هدایت‌ها و رهنمودهای سودمند و اثرگذار دریغ نفرمودند، به‌ویژه از راهنمایی‌های دقیق و نقدهای خردمندانه و شایسته حضرت آیت‌الله هادوی

تهرانی و نیز حضرت آیت الله محمدجواد فاضل لنکرانی ریاست محترم مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام که همواره در طول تنظیم این اثر، حقیر را یاری فرمودند و باعث پیشرفت سطح کیفی و کمی این تحقیق گردیدند و هم چنین از زحمات فراوان و دلسوزانه و رهنمودهای راهگشای حضرت حجت الاسلام و المسلمین دکتر کریمی نیا و حضرت حجت الاسلام والمسلمین فاضل کاشانی مدیر گرامی و نیز معاون محترم پژوهش مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، کمال تشکر و سپاس را دارم و برای تمامی آنان از خدای بخشنده، خوشبختی و سلامت دنیا و آخرت را آرزو می‌کنم.

مقدمه

یکی از مسائل نوپدید فقهی، مسأله تغییر جنسیت است که جنسیت فرد از مرد به زن یا برعکس تغییر می‌یابد. با این عمل، نتیجه‌های زیادی به لحاظ فقهی ایجاد می‌شود؛ مانند احلال ازدواج که بر اثر آن، پرسش‌هایی از قبیل چگونگی روابط زوجین با خود و فرزندانشان، چگونگی وضعیت مهریه، نفقه، عده، تغییرپذیری عناوین خانوادگی و... پیش می‌آید.

کتاب پیش‌رو در پی آن است تا ضمن بررسی وضعیت ازدواج زوجین پس از تغییر جنسیت، به پرسش‌های بالا پاسخ داده و ابعاد مسأله را روشن کند.

درباره ضرورت این پژوهش گفتنی است پویایی فقه شیعه و پاسخگو بودن آن به تمام نیازهای مکلفان می‌طلبد که مسائل نوپدید جامعه از نظر فقهی مورد بررسی قرار گرفته و دیدگاه فقها در این زمینه برای رفع مشکلات و تعیین نمودن تکلیف مکلفان بیان شود. مسأله تغییر جنسیت زوجین و کیفیت روابط آنها با یکدیگر پس از تغییر جنسیت نیز یکی از مسائل مستحدثه‌ای است که ضرورت دارد دیدگاه فقه شیعه در این مورد بیان شده و ابعاد آن مورد بررسی قرار گیرد، تا هم تکلیف مکلفان و افرادی که در معرض این عمل قرار دارند، مشخص شود و هم قوانین حقوقی‌ای مبتنی بر دیدگاه فقه در این زمینه، برای رفع مشکلات مرتبط با این مسأله وضع گردد.

اهداف این نوشتار عبارتند از:

الف) از آنجا که تغییر جنسیت از مسائل نوپدید جامعه بوده، پویایی فقه شیعه می‌طلبد تا دیدگاه خود در این مورد را بیان داشته و مکلفان را از احکام مربوط به این موضوع آگاه سازد.

ب) خانواده‌هایی که فرد یا افرادی از آنها تراجنسیتی باشند، با اطلاع از حکم تکلیفی و احکام حقوقی عمل تغییر جنسیت، با خیالی آسوده، اقدام به این کار می‌نمایند.

ج) مراکز علمی پژوهشی، برای پاسخ به مسائل پیرامون این موضوع و آگاهی از نتایج فقهی حقوقی این عمل بر ازدواج و روابط زوجین، نیازمند منابعی در زمینه این موضوع می‌باشند، که نوشتار حاضر می‌تواند به عنوان منبعی برخوردار از پشتوانه‌ای فقهی و علمی به کمک آنها بیاید.

د) مراکز آموزشی، تبلیغی و فرهنگی، از این نوشتار برای آموزش و بیان دیدگاه مذهب شیعه در خصوص عمل تغییر جنسیت و احکام فقهی و حقوقی آن، بهره می‌برند.

ه) با توجه به اینکه که قوانین حقوقی ایران برفقه شیعه بنا نهاده شده است، دادگاه‌ها برای برطرف شدن مشکلات و کینه‌ها نیازمند دیدگاه فقه شیعه پیرامون موضوع تغییر جنسیت و مسائل مربوط به آن هستند، که تحقیق پیش‌رو برای برطرف کردن نیاز آنها، به ایشان یاری می‌رساند.

و) این نوشتار می‌تواند پشتوانه‌ای حقوقی برای مراکز درمانی بوده تا با خیالی آسوده‌تر اقدام به عمل بیماران نمایند.

امور نامبرده، برخی از اهداف و فوائد این نوشتار می‌باشند.

تغییر جنسیت به صورت موضوعی جداگانه، در منابع کهن اسلامی و آثار فقهای گذشته، پیشینه‌ای ندارد؛ بلکه امروزه پژوهشگران حوزه فقه و حقوق

اسلامی کتاب‌های جداگانه، مانند «تغییر جنسیت از منظر فقه و حقوق» و «تغییر جنسیت با تأکید بر دیدگاه امام خمینی» اثر حجت‌الاسلام المسلمین دکتر محمد مهدی کریمی‌نیا و «مطالعه تطبیقی نسب و تغییر جنسیت در حقوق ایران و فرانسه» اثر دکتر اسدالله امامی نوشته‌اند. هم‌چنین پایان‌نامه‌هایی، مانند «بررسی تغییر جنسیت از دیدگاه فقه شیعه» اثر حسین زمان‌پور کیاسری، «بررسی احکام فقهی و حقوقی تغییر جنسیت» اثر زهرا سرچشمه‌پور و .... و مقالاتی، هم‌چون «تغییر جنسیت» اثر سید محسن خرازی، «وضعیت تغییر جنسیت و آثار حقوقی تغییر جنسیت»، اثر علی‌رضا باریک‌لو و ... به چاپ رسیده است و فقها و مراجع تقلید نیز در لابلای آثار فقهی خویش به پرسش‌های پیرامون این موضوع، پاسخ داده‌اند.

ولی تاکنون درباره موضوع روابط زوجین پس از تغییر جنسیت، کتاب جداگانه‌ای نوشته نشده است؛ بلکه در ضمن کتب و مقالاتی که پیرامون تغییر جنسیت نگاشته شده، به آن اشاره گردیده است. برتری این پژوهش، پرداختن به موضوع روابط زوجین پس از تغییر جنسیت به صورت کتابی جداگانه و دستیابی به نتایجی در این زمینه است.

آخرین نکته اینکه گرچه موضوعات فقهی بر پایه روش اجتهاد است؛ ولی گزارش از موضوعات فقهی را با روش‌های مختلفی می‌توان ارائه داد. در نوشتار حاضر برای تبیین، فهم و تحلیل موضوع پژوهش، تلاش شده تا منابع اصلی مربوط، بر اساس شیوه کتابخانه‌ای و رایانه‌ای، گردآوری و مورد مطالعه و فیش‌برداری قرار گیرد و سپس با استخراج و دسته‌بندی موضوعات، به تحلیل و دسته‌بندی دیدگاه‌ها اقدام شود. بنابراین، روش این تحقیق با رویکرد توصیف دیدگاه‌ها و تحلیل داده‌ها و محتوای متون فقهی، انجام گرفته است.